

Артюшина М. В, канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана

УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ НА ЛЕКЦІЯХ

Анотація. Стаття присвячена проблемі вдосконалення лекційної форми організації навчання студентів. Наводяться результати опитувань студентів щодо лекційного навчання, пропонуються завдання для самостійної роботи студентів на лекціях, описується підхід до контролю та оцінювання навчальної діяльності студентів в процесі лекційного навчання.

Ключові слова: лекція, самостійна робота студентів, управління самостійною роботою, контроль, оцінювання.

Аннотация. Стаття посвящена проблеме совершенствования лекционной формы организации обучения студентов. Приводятся результаты опросов студентов относительно лекций, предлагаются задания для самостоятельной работы студентов на лекциях, описывается подход к контролю и оцениванию учебной деятельности студентов в процессе лекционного обучения.

Ключевые слова: лекция, самостоятельная работа студентов, управление самостоятельной работой, контроль, оценивание.

Annotation. The article is devoted to the problem of perfection of lecture form of organization of teaching of students. It is brought results over of questioning of students in relation to lectures, the tasks for independent work of students on lectures are offered, approach to the control and evaluation of educational activity of students in the process of the lecture teaching is described.

Keywords: lecture, independent work of students, management by independent work, control, evaluation.

Постановка проблеми. Приєднання України до Болонського процесу вимагає від перегляду наявної освітньої системи, здійснення необхідних інновацій при одночасному збереженні кращих національних традицій і переваг. Однією з нагальних потреб є вдосконалення існуючих форм організації навчання у вищій професійній підготовці, зокрема навчальної лекції.

На сьогодні роль лекції в навчальному процесі ВНЗ все ще визначається досить традиційно. „Вузівська лекція – головна ланка дидактичного циклу навчання” [9, 75]. „Навчальна лекція – це логічно

вивершений, науково-обґрунтований і систематизований виклад певного наукового або навчально-методичного питання, ілюстрований, при необхідності, засобами наочності та демонстрацією дослідів. Лекція є одним із основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі” [1, 11].

В сучасних умовах лекція вже не може зберігати свій класичний зміст, тобто бути переважно монологічним викладенням значного за обсягом, науково обґрунтованого, структурованого навчального матеріалу. Такий підхід виправданий лише тоді, коли навчальну інформацію студент не може отримати самостійно і викладач є основним, а інколи і єдиним джерелом інформації. В цьому разі студенти прямо зацікавлені в тому, щоб уважно слухати викладача і фіксувати найважливішу інформацію в своєму конспекті, від повноти і якості якого прямо залежить успішність їх навчання. Сьогодні, коли з'явилося нове потужне інформаційне джерело - Інтернет, надруковано достатньо підручників і навчально-методичних посібників, у тому числі і в електронному варіанті, коли сучасна копіювальна техніка дозволяє без перешкод отримати копію конспекту від одногрупника і зникає потреба кожному студенту уважно слухати лектора і вести власні записи, переважно інформативна функція лекції – втрачає свій сенс.

А.Вербицький зауважує, що таке розуміння лекції не може бути адекватним цілям професійної підготовки у ВНЗ оскільки не відповідає діяльній теорії засвоєння. „У відповідності з діяльним підходом засвоєння змісту історичного досвіду людства здійснюється не шляхом передачі інформації про нього людині, а в процесі її власної активності, спрямованої на предмети і явища оточуючого світу, які створені розвитком людської культури. ...Реалізація діяльсного підходу до засвоєння знань не являє принципових труднощів у тих випадках, коли мова йде про відносно прості фрагменти соціального досвіду поняття про оточуючий світ. У випадку ж оволодіння складною, цілісною професійною діяльністю – а саме це виступає основною метою професійної освіти – ми зіштовхуємось з тією

суперечністю, що форми організації навально-пізнавальної діяльності не адекватні формам професійної діяльності” [2].

Таким чином, **метою даної статті** є актуалізація даної проблеми, висвітлення кола наукових здобутків, здійснених в цьому напрямку, опис думки студентів з приводу сучасної лекції та можливих форм і методів її проведення, представлення наробіток кафедри педагогіки та психології КНЕУ в плані підвищення ефективності лекційних занять, намічання перспективних шляхів подальшого перегляду ролі та місця лекції в загальній організації процесу навчання у вищому закладі освіти.

Виклад основного матеріалу.

В першу чергу нас цікавила точка зору студентів щодо рівня проведення сучасних лекцій та можливих напрямків їх удосконалення. Дослідження проводилося тільки в Київському національному економічному університеті, і отримані результати, звичайно, не можуть вважатись повністю репрезентативними. Але ми хотіли побачити лише певні тенденції, які гарно спостерігати саме у непедагогічному вищому навчальному закладі, де більша частина викладачів не має спеціальної педагогічної освіти.

Опитування проводилося на 2 курсі, на факультеті економіки та управління на одній з лекцій з дисципліни „Психологія діяльності та навчальний менеджмент” (складової психолого-педагогічної підготовки). Студентам пропонувалося, по-перше, назвати те, що вони звичайно роблять на лекціях, зазначивши відсоток навчального часу, що йде на це, по-друге, виказати своє розуміння того, якою має бути сучасна лекція. У результаті було отримано такий перелік типових справ студентів на лекціях та відсоток осіб, що віддають таким справам перевагу (за зменшенням частки): «конспектують інформацію» - 42,3 %, «слухають викладача» - 27,1 %, «перепишують зошити, виконують завдання з інших предметів» - 14,2 %, «спілкуються з друзями» - 9,4 %, «займаються іншими другорядними справами» (читають, «бавляться» з мобільним телефоном тощо) - 6,9 %.

Бачимо, що хоча більша частина студентів все ж переважно слухає і конспектує інформацію, майже третина студентів переважно займається сторонніми справами, і це лише дані, отримані за самооцінкою студентів, що може бути й трохи прикрашеним.

Чого ж, на думку студентів, не вистачає сучасній лекції? Ми спробували згрупувати вказані вимоги, поради, рекомендації у декілька груп, що відображають певні аспекти навчання. В таблиці 1 наведені ті висловлювання, що зустрічалися частіше і краще відображували зміст тих висловлювань, що повторювалися.

Таблиця 1

Вимоги студентів до сучасної лекції

Аспекти організації навчання	Поради, характеристики, вимоги, ознаки
1. Цілі, мотивація	<ul style="list-style-type: none"> • зображення доцільності, необхідності лекції для майбутньої професії, життя • відсутність тиску на студента • інтерес – головний стимул
3. Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • наближення до сучасного життя • запобігання перенасиченості науковою інформацією • надання всієї необхідної інформації для іспиту • використання додаткового, корисного матеріалу, відсутнього у підручнику • більше практичних прикладів, фактів з життя, досвіду • допомога у вирішенні життєвих ситуацій • легке засвоєння • цікавість і зрозумілість • конкретність • гумор • інтонаційне виділення важливого матеріалу • зв'язок з іншими дисциплінами
4. Форми, методи	<ul style="list-style-type: none"> • цікава розповідь замість диктування • невимушене спілкування, діалог викладач-студент • взаємодія викладача зі студентами у вигляді дискусії • покази, ілюстрації, фільми

Аспекти організації навчання	Поради, характеристики, вимоги, ознаки
	<ul style="list-style-type: none"> • ігри із залученням студентів • виконання цікавих, неординарних завдань • у формі тренінгу
5. Умови, засоби	<ul style="list-style-type: none"> • незначна кількість лекцій • обмежена кількість слухачів (1-2 групи) • оснащення аудиторій сучасним технічним обладнанням • скорочення тривалості однієї лекції до 30-40 хвилин
6. Контроль, оцінювання	<ul style="list-style-type: none"> • можливість заробити бали на лекції
7. Продукт, результат	<ul style="list-style-type: none"> • відповідність екзаменаційним питанням • можливість створення гарного конспекту для підготовки до семінарів, іспиту

Кількісно-якісний аналіз відповідей студентів дозволяє побачити, що думки студентів розподіляються. На думку одних, сучасна лекція має бути цікавою, веселою, практично спрямованою, пов'язаною з повсякденним життям, корисною, проходити нетрадиційно, ґрунтуватись на діалозі, взаємодії, насиченою різними навчальними завданнями. Інші (але таких було всього кілька осіб) вказують на необхідність посилення інформативного компоненту лекції, їх більшої спрямованості на надання необхідної для підготовки до семінару чи здачі іспиту інформації.

З результатів проведеного дослідження можна заключити, що більшість студентів вказує на необхідність перегляду змісту і організаційних умов лекційних занять.

Подальшим напрямком роботи був аналіз наукової і навчально-методичної літератури з проблеми.

Слід зазначити, що низька ефективність лекцій помічена вже давно. За результатами досліджень, проведених Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-х рр. було з'ясовано, що лекція є найменш

ефективним методом навчання і дозволяє засвоїти тільки 5% навчальної інформації.

Питанням вдосконалення лекцій присвячено багато робіт вітчизняних дослідників у 70-80 рр ХХ ст.. Було обґрунтовано ряд методичних прийомів активізації лекційного навчання (В.М.Вергасов [3]), побудови проблемної лекції (М.І.Махмутов [8]), наповнення лекції контекстом професійної підготовки (А.О.Вербицький [2]) та інше. Одним з найперспективніших напрямків вдосконалення процесу навчання у ВНЗ було визнано запровадження самостійної роботи студентів. У 1975 р. тодішній міністр вищої і середньої спеціальної освіти СРСР В.П.Єлютін в статті „Горизонти вищої школи” [4] писав: „Слід мати на увазі, що інститут чи університет, розвиваючи творче мислення студентів, озброюючи їх вищою кваліфікацією, не може дати запас знань, достатній людині на все її трудове життя. Тому необхідно одночасно формувати потребу до постійної самоосвіти. В зв’язку з цим викладач стає не стільки носієм і передавачем наукової інформації, скільки організатором пізнавальної діяльності студентів, їх самостійної роботи”. Тоді ж у 70-80 роках з’являється багато досліджень самостійної роботи, але всі також вони більшою мірою стосуються її позааудиторних форм. Однак в окремих джерелах зустрічається і вказівка на можливість застосування самостійної роботи студентів на лекції. Наприклад, В.М.Вергасов пропонує використовувати самостійну роботу для активізації навчання, надаючи студентам на лекції ряд навчальних завдань репродуктивного та продуктивного типу за інформацією, що подається [3, 115-120].

В останні десятиріччя значно виріс інтерес до самостійної роботи студентів. Все більше дослідників і практиків освіти шукають можливість збільшити частку самостійної роботи студентів у навчальному процесі, у тому числі і запровадити окремі завдання з самостійної роботи студентів на лекції [6]. Наведемо приклади таких завдань, які використовуються в процесі викладання дисципліни „Психологія діяльності та навчальний менеджмент” в

Київському національному економічному університеті. Дана дисципліна є складовою психолого-педагогічної підготовки студентів-економістів. Звичайно такі завдання виконуються студентами на окремих листках і подаються викладачу після завершення лекції. За їх виконання студенти отримують додаткові бали, які вносяться у загальний рейтинг. Викладач також може проаналізувати виконані завдання і надати студентам зворотній зв'язок на наступній лекції (щось уточнити, відповісти на запитання, надати інформацію і т.п.).

Приклади завдань з самостійної роботи студентів на лекції:

- відповісти на декілька запитань за лекцією (запитання називаються чи записуються на дошці на початку чи в кінці лекції)
- вигадати і задати викладачу свої запитання до лекції
- написати термінологічний диктант (студент має завершити речення, що зачитує викладач – навести поняття, визначення якого надається, назвати прізвище автора, який вигадав певну теорію і т.п.)
- самостійно скласти план лекції
- намалювати структурно-логічну схему до лекції
- відповісти на анкету і підрахувати результати
- зробити власні висновки з лекції
- вказати свою думку з якогось питання
- виділити ключові поняття, що розглядалися на лекції
- вказати питання з лекції, з яких вони хочуть отримати додаткову інформацію.

Але досвід реалізації такої роботи показує, що на сьогодні окремих заходів активізації навчання стає вже недостатньо. Про свідчать спостереження за студентами кількох останніх років. Не зважаючи на те, що кафедрою педагогіки та психології КНЕУ постійно використовується весь арсенал активуючого навчання, на лекціях посилюються негативні тенденції: втрачається мотивація студентів, знижується відвідуваність лекцій, на лекційних заняттях спостерігається незадовільна дисципліна, студенти

швидко втомлюються і т.інш. У той же час це не пов'язане з байдужістю до певної дисципліни чи підготовки. На практичних заняттях спостерігається постійний інтерес.

Вважаємо, що причиною цих явищ є загальні процеси поступової зміни парадигми освіти – з традиційної знаннево-орієнтованої на більш сучасну, практико-орієнтовану освіту. Сучасний студент потребує від навчання в першу чергу практичної корисності, допомоги у вирішенні актуальних життєвих проблем. Цьому сприяють і актуальні реформи в освіті, Болонський процес, що вимагає більшої активності, самостійності студента в навчанні, зростання особистої відповідальності майбутнього фахівця за результати свого навчання. Відповідно змінюються і функції лекції. На думку багатьох науковців в галузі освіти сьогодні сучасна лекція крім інформативної функції має виконувати функцію стимулюючу, спрямовуючу на самостійну роботу. Вона має бути гнучкою, мати мобільний зміст і будову, відповідати актуальним запитам студентів, активно використовувати їх здібності, ґрунтуватись не стільки на монологічному, скільки на діалогічному викладі матеріалу, обміні досвідом. Завдання сучасного лектора – не стільки надати інформацію студенту, скільки зацікавити його до самостійного вивчення теми, показати своє ставлення до її певних аспектів, вказати можливі джерела додаткової інформації і спрямувати студента на подальшу самостійну роботу.

Загалом вважаємо, що самостійна робота поступово стає основною формою навчання студентів. Сьогодні зустрічаються підходи, в яких самостійна робота проходить через весь навчальний процес, а лекція стає її необхідною ланкою. Наприклад, Є.В.Заїка (пропонує при викладанні дисципліни „Психологія” організувати систему навчальних занять у вигляді „ланцюжка”: практичне заняття – лекція – самостійна робота - факультатив – семінар. На практичному занятті з певної теми студент „зштовхується” з певною проблемною ситуацією, ставляться певні запитання, на які він ще не знає відповіді. На лекції виникла проблема

аналізується, узагальнюється, розкриваються наявні теоретичні підходи, висвітлюються джерела, які можливо вивчити для вирішення даної проблеми. В процесі самостійної роботи студент вивчає запропоновану викладачем літературу та намагається знайти відповіді на виниклі запитання, вирішити поставлену проблему. На факультативі студенти можуть отримати деякі додаткові відомості по темі, що вивчається. При цьому увага акцентується на зовнішній яскравості, цікавості фактів і можливості практичного застосування отриманих знань. На семінарі підводяться підсумки самостійного вирішення студентами поставленої проблеми. Звичайно пропонується кілька різних точок зору, за якими дискутують їх представники. Узагальнюючи результати, студенти пропонують єдину підсумкову схему вирішення проблеми [5].

До проведення лекцій важливо залучати і самих студентів, адже, найефективнішим методом навчання, що забезпечує засвоєння 90% інформації вважається метод „навчання інших”. Наприклад, можна запропонувати таку систему організації самостійної навчальної діяльності на лекції, при якій студенти беруть участь у процесі викладання, що є доцільним при викладанні психолого-педагогічних дисциплін.

1. Викладач на початку вивчення нової теми робить її презентацію (тобто називає тему, пояснює значення її вивчення і називає основні питання, що мають бути вивчені).
2. Надалі він здійснює короткий огляд теми: надає основні відомості, вказує підходи, точки зору, літературу, в якій найкраще розкриваються ті чи інші питання.
3. Далі проводиться бесіда чи дискусія із студентами з приводу окремих питань теми.
4. Якщо певний аспект теми викличе інтерес в аудиторії, можливо за ініціативою студентів створити творчі групи з кількох осіб, які на наступній лекції або в ході семінарського, практичного чи індивідуально-консультативного заняття представлять результати свого інформаційного

пошуку. Найдоцільніше, якщо це будуть якісь практичні, цікаві і корисні для життя і професійної діяльності аспекти теми.

5. Викладач допомагає ініціативній групі консультаціями, навчальною літературою, підказує як забезпечити активізацію студентів при наданні їм інформації.
6. Після викладення цих питань групою, викладач підводить підсумки вивчення теми.

Вважаємо, що такий підхід викличе значну цікавість студентів. Для підсилення мотивації можливо влаштувати змагання між різними академічними групами, стимулювати студентів балами.

Необхідним компонентом ефективного управління самостійною роботою студентів на лекції є контроль-оцінювальний.

Як і будь-який інший контроль, контроль студентів на лекції має відповідати всім необхідним вимогам, принципам контролю, тобто бути об'єктивним, індивідуалізованим, систематичним, гласним, всебічним, диференційованим, різноманітним та етичним. Однак є і певні особливості.

Передусім, слід розуміти, що контроль студентів на лекції має реалізовувати здебільшого пізнавально-стимулюючу, ніж перевірочну функцію, оскільки на лекції студенти ще недостатньо оволодівають викладеним матеріалом. Тому такий контроль має лише доповнювати, але не заміняти основний контроль успішності навчання.

Контроль на лекції має займати мінімум часу, тобто бути оперативним, мати характер експрес-контролю (частка витраченого на такий контроль часу лекційного заняття не повинна перевищувати 10 %).

Кількість завдань також має бути незначною. Краще, якщо їх буде 1-2 до кожного теоретичного питання лекції.

Контроль не повинен вимагати й багато часу для перевірки. Краще, коли контрольні завдання вимагають чіткої, однозначної відповіді (наприклад, запитання з типом відповіді «так» чи «ні», «правда» чи «неправда»).

Організація контролю на лекції може бути різноманітною. За періодичністю надання завдань для самостійної роботи контроль на лекції можна розподілити на:

- попередній, коли студенти виконують певні завдання на початку лекції (наприклад, виконують вхідний тест чи відповідають на запитання, що досліджують їх попередні уявлення про щось);
- періодичний, що припускає поступове пред'явлення та виконання завдань (наприклад, після завершення розгляду певного питання);
- підсумковий, коли виконання студентами певних завдань завершує роботу на лекції (наприклад, підвести підсумки лекції, виказати своє ставлення до неї, надати побажання викладачу).

Інколи доцільно використовувати «прийом випередження», коли спочатку студентам повідомляється про певне завдання, далі викладається потрібний для його виконання матеріал, а потім пропонується виконати це завдання (наприклад, відповісти на запитання).

Найдоцільніше пропонувати студентам виконувати завдання із самостійної роботи на лекції на окремих листках і подавати викладачу на перевірку.

В окремих випадках перевірку й оцінювання можуть здійснити і самі студенти, наприклад, обмінявшись листками, або можна обрати особливу контрольну підгрупу з 2-5 студентів, яка здійснить таке оцінювання.

За виконання таких завдань студенти можуть отримати бали, які обов'язково мають враховуватись у загальному рейтингу. У випадках, коли викладач веде лише лекційні заняття, він має домовитись з викладачем, що веде семінарські чи практичні заняття про те, що частина балів буде виставлятися студентам за роботу на лекції. Частка таких балів у загальному рейтингу має бути пропорційна частці годин, відведених на лекційні заняття, із загальної кількості годин з дисципліни.

На наступній лекції бажано також проаналізувати виконані завдання і надати студентам зворотній зв'язок про результати контролю (щось

уточнити, відповісти на запитання, надати інформацію і т.п.), оскільки це забезпечить реалізацію корегувальної функції контролю, та заохотить студентів до подальшої роботи на лекційних заняттях.

Перед цим ми показали можливості активізації традиційної лекції, при якій лекція виконує переважно інформативну функцію, і, відповідно, контроль забезпечує перевірку отримання студентами необхідної інформації та її розуміння, заохочує сприйняття та осмислення теоретичного матеріалу. Однак сьогодні такі форми самостійної роботи студентів на лекціях також є недостатніми. Все частіше викладачі поєднують лекцію із методами бесіди, дискусії, рольової гри. Цікавими і сучасними формами лекцій є лекції-диспути, лекції-візуалізації, лекції-конференції, лекції-консультації.

Контроль та оцінювання на таких лекціях має бути складнішим, таким, що враховує різноманітну участь студентів у підготовці та проведенні заняття.

Покажемо кілька прикладів контролю та оцінювання діяльності студентів у різних нетрадиційних формах лекцій (табл. 2). При цьому досягається урахування різних форм роботи студентів на лекції та підготовки до неї, оцінка може включати взаємооцінку та самооцінку студентів, здійснюється за багатьма критеріями, прямо залежна кількості витрачених студентами зусиль.

Приклади оцінювання роботи студентів на лекціях

Приклади лекцій	Ролі та види робіт	Критерії та норми оцінювання та оцінки	Максимальна оцінка
1. Лекція-диспут	<ul style="list-style-type: none"> попередня відповідь студентів на запитання до лекції-диспуту 	<i>аргументованість відповіді:</i> <ul style="list-style-type: none"> висока – 3 бали посередня – 2 бали низька – 1 бал 	10 балів
	<ul style="list-style-type: none"> керівництво командами (робота капітанів) 	<i>якість керівництва - 5 балів</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> робота учасників дискусійних команд 	<i>участь в роботі команди (оцінюється капітанами):</i> <ul style="list-style-type: none"> учасник активний, позитивний і конструктивний – 3 бали учасник активний, хоча не завжди позитивний і конструктивний – 2 бали учасник переважно спостерігає і слухає, своїх пропозицій не висуває – 1 бал учасник займається своїми справами, участі в обговоренні не приймає – 0 балів 	
2. Лекція-конференція	<ul style="list-style-type: none"> виступ із доповіддю 	<i>якість доповіді - змістовність, використання засобів наочності, володіння увагою слухачів, дотримання регламенту (оцінюється журі) :</i> <ul style="list-style-type: none"> висока – 3 бали посередня – 2 бали низька – 1 бал <i>змістовність, лаконічність, повнота відповіді на запитання слухачів:</i> <ul style="list-style-type: none"> висока – 2 бал посередня – 1 бал низька – 0 балів 	5 балів
	<ul style="list-style-type: none"> робота журі 	<i>якість роботи журі – 5 балів</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> надання питань доповідачам 	<i>якість запитань - цікавість, конкретність, проблемність, вагомість наданих запитань (оцінюється журі):</i> <ul style="list-style-type: none"> висока – 3 бали посередня – 2 бали низька – 1 бал 	

Висновки. Отже, підводячи підсумки даної статті, слід зауважити, що сучасна лекція потребує свого вдосконалення, але не за рахунок повного зникнення такої форми роботи. Роль лекції в навчальному процесі продовжує залишатись дуже важливою. Але сучасна лекція має бути іншою і за своїм змістом, і за характером організації. І реальним ефективним засобом підвищення ефективності навчання є зв'язок лекції із самостійною роботою студентів.

В подальших дослідженнях пропонується продовжити пошук ефективних шляхів підвищення ефективності процесу навчання у ВНЗ для забезпечення якості професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП „Компас”, 1997. – 64 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод. пособие. - М., Высш. шк., 1991. - 207 с.
3. Вергасов В.М. Активизация мыслительной деятельности студента в высшей школе. – К.: Вища школа, - 1979. – 216 с.
4. Елютин В. Горизонты высшей школы. — «Правда», 1975, 28 февр.
5. Заика Е.В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в вузе // Практична психологія та соціальна робота. - № 6. – 2002 р.- С. 21-32.
6. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учебное пособие. – К.: Вища школа, 1990. – 248 с.
7. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
8. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.: Педагогика, 1975. – 367 с.
9. Педагогика и психология высшей школы. Серия «Учебники, учебные пособия». - Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. – 544 с.